www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Research Article / Araştırma Makalesi

Bâkî Divanı'nda Kafiye

Rhyme in the Diwan of Bâkî

Bülent Şığva[*] - Kübra Kıran[**]

Abstract: Rhyme that provides fluency, music and integrity of the pieces once became an indispensable element of the poem. The alteration in pleasure and conception manifested itself in the elements of the poem as well. The viewpoints on the rhyme have changed in different eras of our literature though there aren't sharp borders among them. The common view, though, is that rhyme adds sound, harmony and music to the poem. In one era of our literature, they were unduly attached to the rhyme, however; they were likely to disregard it in another era. The conception of rhyme of the classical literature artists who used the language of the poem as meticulously as to be almost perfect in some eras arouses interest. The conception of rhyme in classical literature depends on letter basis. Coordination of the letters that form the rhyme in couplets and cooperation of the vowel points are of vital importance for the rhyme. The classical literature artists who pearly embroidered their works elaborately chose the words to form the rhyme. The aim of this work is to research the conception of rhyme in classical literature and to publish the way that Bâkî, an outstanding poet, used the rhyme in his diwan to the science world. The meaning of the rhyme, the letters of the rhyme, the vowel points of the letters of the rhyme and the types of rhyme have been mentioned in this study. In light of this information, the verse types in Bâkî's diwan have been evaluated in terms of rhyme types, the rhyme types have been classified under two major titles giving the 'matla' couplets of the verse types and the whole diwan has been scanned. During classification, evaluations have been made after every type of verse. An overall evaluation has been made after classification and finally the rhyme flaws in Bâkî's diwan have been mentioned. After the research, Bâkî's ingenuity in the poem has been laid bare once again.

Structured Abstract: Sound, music and harmony occupy a significant place in Ottoman poetry. Poets used rhyme and repeated voice (redif) beside rhythm (vezin) in order to form poems in this structure. They tried to exhibit the musical aspect of the poem thanks to the rhyme and repeated voice. Classical Turkish Literature poets used the rhyme in their poems within a certain structure and a set of rules. It caused works called as

[*] Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr. Erzincan Binali Yildirim University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature
ORCİD 0000-0002-7447-9064
bulent_25_24@hotmail.com
[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
MA Student, Erzincan Binali Yildirim University, Social Sciences Institute, Department of Turkish Language and Literature
ORCİD 0000-0002-2856-4823
kbrakrann@gmail.com

Cite as/ Atıf: Şığva, B. & Kıran K. (2020). Bâkî Divanı'nda kafiye. *Turkish Studies - Language, 15*(4), 2039-2064. https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.45688
Received/Geliş: 08 August/Ağustos 2020 *Checked by plagiarism software*
Accepted/Kabul: 20 December/Aralık 2020 **Published/Yayın:** 25 December/Aralık 2020
Copyright © INTAC LTD, Turkey CC BY-NC 4.0

"ilmü'l-kafiye/ ilmü'l-kavafi" to be written as to the elements and types of rhymes. The poets writing poems without knowing about the rhyme and rhythm were criticized.

The rhyme with types of true, punned and embedded in Modern Turkish Literature is named and applied in a different way in Classical Turkish Literature. These rhyme types of the modern literature are a deficient way of denomination and classification from the stand point of the classical literature. That being the case, the characteristics of the rhyme in classical literature poem ought to be evaluated within its own structure and rules. In Classical Turkish Literature, the denomination was made in terms of the letters in the word. These letters are named as *revî, vasıl, hurûc, ridf, te'sîs, kayd and dahîl. Revî* is the last letter of the word forming the rhyme. *Vasıl* is the following letter after the letter *revî. Hurûc* is the following letter after the letter *vasıl. Ridf* is the letters elif, vav, ye preceding the letter *revi. Te'sîs* is the letter *elif* preceding the letter with a vowel point before the letter *revî. Kayd* is the rhyme consisting of the letter *revi* and the voiceless consonant preceding it. *Dahîl* is the letter with a vowel point between the letters *revi* and *te'sîs.* As the rhyme is based on the letter basis in classical literature, it led up to an endless debate about whether the rhyme should be visual or audial. It is not a condign judgement to proclaim that rhyme should be visual and to deny the audial aspect which contributes to the harmony. Much as it is a must to use the same letter and sound for rhyme in classical literature, harmony is also achieved via the songful sounds.

Rhyme in Classical Turkish Literature is evaluated under two major titles of *Mücerred* and *Mürekkeb* rhymes. *Mürekkeb* rhyme is divided into such subtitles as *Mürdef, Mukayyed* and *Müesses* rhymes. *Mücerred* rhyme is based on monaural unity and made with the letter *revî* only. *Mürekkeb* rhyme is based on more than one euphony and made with the letters *ridf, kayd* and *te'sîs. Mürdef* rhyme is the one that is made with the *ridf* letters (elif, vav, ye) preceding the letter *revi. Mukayyed* rhyme is made with the letter *kayd. Müesses* rhyme is the one where the letter *te'sîs* exists.

Bâkî is an outstanding poet who lived in the 16th century. Being a "rind" poet, Bâkî had a flawless poetry language. Having a command of Arabic and Farsi, the poet used Turkish language ingeniously in his poems. Bâkî, who preferred to use a plain language in his poems, did not use any words or sounds that spoil the harmony. He put emphasis on formal excellence and created almost impeccable poems. (İpekten, 2015: 27-40) In this study, it is aimed to analyze the poems of a poet who paid so much attention to the language and form, to witness how he could manage the rhyme, such a troublesome issue, so skillfully and to publish these to the science world.

Bâkî used the *Mürdef* rhyme the most in his poems. After this, *Mücerred* rhyme, and followingly *Mukayyed* rhyme were preferred. In *Mürdef* rhyme, the sound "**ân**" was used the most often. The sound "**ân**" which was used 101 times was followed by the sound "**âr**" which was used 60 times and it was followed by the sound "**âb**" which was repeated 24 times. There are totally 236 couplets with *Mücerred* rhyme in the diwan. The mostly preferred 3 sounds in the couplets with *Mücerred* rhyme are "**â**" (77), "**r**" (49) and "**l**" (23) sounds. *Mukayyed* rhyme was used in 18 couplets. The mostly preferred 3 sounds in the couplets with *Mukayyed* rhyme are "**ng**" (6), "**nd**" (5) and "**st**" (3) sounds.

When we examine the ryhme types in terms of the verse forms in the diwan, it is seen that *Mürdef* rhyme was used with 310 couplets in odes, with 20 couplets in eulogies, with 15 couplets in musammats, with 10 couplets in stanzas, with 13 couplets in matlas. The fact that *Mürdef* rhyme was written the most in all types indicates that the poet used this rhyme the most. *Mürdef* rhyme is followed by *Mücerred* rhyme.

When we broadly examine the diwan in terms of the rhyme letters, it is seen that rhyme was formed with 65 different sounds and that the euphony was accomplished thanks to these rhyme letters. These sounds don't necessarily have to exist in merely one of the rhyme types and it is probable to see that certain sounds are most commonly used in all verse forms. The sound "**ân**" was used 101 times and it is the sound which the rhyme is most often formed with. The sound "**â**" which was used 77 times to form the rhyme is the second most often used sound. And the third is the sound "**âr**", which was used 60 times for the rhyme. "**â'**", "**âc**", "**ânî**", "**âs**", "**ât**", "**d**", **h**, "**îd**", "**îl**", "**îse**", "**îz**", "**m'**", "**rk**", "**ûm**", "**ûs**", "**ûş**", "**v**", "**y**", "**yn**", "**yr**" sounds are the least used sounds, each being used for only once.

Much as the poets were meticulous to choose the words to form the rhyme in their poems, they sometimes departed from the rules of rhyme. The rhyme formed within the root of the words occasionally flew to the suffixes and the euphony was accomplished with suffixes. Rhyme flaws in Classical Turkish Literature are addressed under two titles of *Uyûb-ı Mülakkabe-i Kafiye* (denominated rhyme flaws) and

Uyûb-ı Gayr-ı Mülakkabe-i Kafiye (undenominated rhyme flaws). *Uyûb-ı Mülakkabe-i Kafiye* (denominated rhyme flaws) are divided into four categories as *Sinâd, İkvâ, İkfâ, İta. Sinâd* is the state that the letter "ridf" is different. *İkvâ* is the state that the vowel point is different before the letters "revi, ridf and kayd". *İkfâ* is conversion of the letter "revi" into the similar letter in terms of the source. *Îtâ* is the repetition of the letters forming the rhyme. *Îtâ* is divided into two as *Îtâ-yı Celî* and *Îtâ-yı Hâfî. Îtâ-yı Celî* is the form of *îtâ* whose repetition is obvious. *Îtâ-yı Hâfî* is the form of *îtâ* whose repetition is not obvious. (Saraç, 2007: 271-272).

The flaws in Bâkî's poems are of the kinds which are not regarded as major flaws. Some of the flaws are like these: **(**in **K.3)** 'te**r**, mükerre**r**, şekke**r**, hüş-be**r**, hem-se**r**, müdevve**r**, muzaffe**r**,…, kalemle**r**,…. In these words, the letter forming the rhyme is "**–r"** being *revi.* In "kalemle**r**" among these words, the rhyme was formed not in the root but in the suffix. In **(K.19)**, the sound that rhymes is "**–r**". Since the plural suffix "ler" in the words 'güherle**r**, gizle**r**', respectively in the 21st and 41st couplets of **(K.19)** were used with the same meaning, the rhyme flaw is called as **îtâ-yı celî**. The rhyme was formed with the present simple suffix "**r**" in the word "agla**r**" in the 48th couplet of the same eulogy. In **(K.22)**, the sound that rhymes is "**–ân**". The words 'husrev**ân** and âşık**ân**' respectively in the 4th and 8th couplets of the eulogy rhyme with the plural suffix "**–ân**" in Farsi. It is the repetition of the suffix and the flaw is "**îtâ-yı celî**". In **(M.8/3)**, the rhyme letter is "**–n**". The words that rhyme are 'dehe**n**e, Kûh-ke**n**e, yi**n**e, vire**n**e'. Here, the letters "e" are redif (repeated voice) and the letters "n" are *mücerred* rhyme. Because the sound "**-e**" -which was used as redif in the word "yine"- is the root letter of the word, it caused a rhyme flaw. Additionally, as the vowel point of the letter before *revi* in the word "yine" is different, it resulted in the flaw "*ikvâ".* The suffix '**–gâh**' in the words 'secde-**gâh**', 'bâr-**gâh**', respectively in **(G.197/4- G.197/5)** is a preposition of place in Farsi. That the suffix was used with the same meaning in both words indicates that the poet built the flaw of **îtâ-yı celî**. The words that rhyme in **(G.310)** are 'ge**l**', 'ame**l**', 'gaze**l**', 'eze**l**', 'yi**l**', 'kese**l**', '**e**l', 'ha**l**'. The *revi* letter of these words is the "**–l**" sound. The vowel point of the letter preceding the *revi* letter in the word "yil" is different from the vowel points of the other words. The fact that the vowel points of "hazv and tevcih" in the rhyme are different shows that the poet built the flaw of **ikvâ**. In **(G.158)**, the words that rhyme are'üft**âd**e', 'şimş**âd**e', 'üft**âd**e', 'tenh**âd**a', 'ist**âd**e', 'nâ-ş**âd**e'. The *revi* letter of the words is "**-d**", and the *ridf* letter is "**–â**". The root of the word "tenhâda" is "tenhâ" and the suffix "**–da**" is the locative case. In this word, the rhyme is formed in the suffix and the rhyme flaw is undenominated. Rhyming words in **(G.292)** are 'tel**âk**î', 'mül**âk**î', 'fir**âk**î', 'rev**âk**ı', 'mez**âk**ı', 'Ir**âk**ı', 's**âk**î', 'B**âk**î'. The *ridf* letter of the words is "**–â**" and the *revi* letter is "**–k**". Although the *revi* letter must be the final letter in the root of the word that rhymes, it stands in the middle of the words 'sâkî' and 'Bâkî'. The same case can be seen in the words 'sâkî' and 'Bâkî' in **(G.533/4- G.533/5)** and in the "matla couplet" in **(G.540)** as well. The rhyme was formed in the suffixes of these words, too and it is seen that the rhyme flaw is an undenominated one.

In Bâkî's Diwan, there are examples of all rhyme types. As it is mentioned in the evaluation section, it has been seen that the most commonly used rhyme type is *mürdef* rhyme. The poet's ingenuity in the poems is an undeniable fact and he proved this fact with the rarity of the rhyme flaws he built. The rhyme in the classical literature depends on old letters and vowel points. This caused the poets to have difficulty in choosing the words, for the sounds in the words chosen need to follow one another with the same letter and provide harmony. Nonetheless, we have not come across any words in the diwan that are written differently but sound the same. All the letters that form the rhyme in the diwan are shown in the chart under the title of 'general evaluation'. The variety of the letters in the chart indicates the lushness of the rhymes in the diwan. Even though there have been alterations in the sense of rhyme from past to present, the common point is the harmony of the sounds after all. The aim of this study is to research the state of the rhyme in classical Turkish literature and the way Bâkî, a successful poet in Turkish literature, used the rhyme in his poems.

Keywords: Classical Turkish Literature, Baki's Diwan, Rhyme Types, Rhyme Letters, Rhyme Flaws.

Öz: Şiirde akıcılığı, musikîyi, parçalar arası bütünlüğü sağlayan kafiye, bir zamana kadar şiirin vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Zevk ve anlayışlardaki değişiklik şiirin unsurlarında da kendisini göstermiştir. Edebiyatımızın dönemleri arasında keskin sınırlar görülmemesine rağmen kafiyeye bakış açısı her dönemde değişmiştir. Ortak olarak bağlanılan görüş ise kafiyenin şiire kattığı ses, ahenk, musikîdir. Edebiyatımızın bir dönemi kafiyeye katı kurallarla bağlanıp bir dönemi de kafiyeyi yok sayma yoluna kadar gitmiştir. Bu dönemler içerisinden şiir dilini mükemmellik derecesine varacak kadar titiz kullanan klasik edebiyat sanatçılarının kafiye anlayışı merak uyandırmaktadır. Klasik edebiyatın kafiye anlayışı harf esasına göre

kurulmuştur. Beyitlerdeki kafiyeyi meydana getiren harflerin tutarlılığı, harekelerdeki ortaklık kafiye için büyük önem arz etmektedir. Kelimeleri inci tanesi gibi şiirlerinde işleyen klasik edebiyat sanatçıları, bu kafiyeyi oluşturdukları kelimeleri özenle seçmiştir. Çalışmamızın amacı ise Klasik edebiyatın kafiye anlayışını inceleyip bunu güçlü bir şair olan Bâkî'nin Divan'ında kafiyeyi nasıl uyguladığını bilim dünyasına duyurmaktır. Çalışmada kafiyenin anlamına, kafiye harflerine, kafiye harflerinin harekelerine, kafiye çeşitlerine değinilmiştir. Bu bilgiler ışığında Bâkî Divanı'nda bulunan nazım şekilleri kafiye çeşitlerine göre değerlendirilmiş, nazım şekillerinin matla beyitleri verilerek kafiye çeşitleri iki ana başlık altında sınıflandırılıp bütün Divan taranmıştır. Sınıflandırmalar yapılırken her nazım şeklinden sonra değerlendirmeler yapılmıştır. Sınıflandırmalardan sonra genel bir değerlendirme yapılmış, son olarak Bâkî Divanı'nda bulunan kafiye kusurlarına değinilmiştir. İncelemeler sonucunda Bâkî'nin şiirdeki ustalığı bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Bâkî Divanı, Kafiye Çeşitleri, Kafiye Harfleri, Kafiye Kusurları.

Klasik Türk Edebiyatında Kafiye

Şairler şiirde akışı sağlamak, ezberi kolaylaştırmak, seslerin kulağa hoş gelmesi için kelimeleri titizlikle seçerler. Bu kelimeler yoluyla şiirde ses uyumu yakalayıp şiire güzellik katarlar. Gelenek haline gelen bu olaya isim verilmiş, yapılan uygulamalar özel isimlerle adlandırılmıştır. Bu uygulamalardan birine kafiye adı verilir. "*Kafâ* ve *kafiye* kelimelerinin ilk ve asıl anlamı, 'başın boyunla bitişen arka ve son kısmı, ense' olup daha sonra, 'bir şeyin sonu, arkası' ve buradan da 'beytin sonu' manası türemiştir." (Durmuş, Öztürk & Pala, 2001: 149). Kullanım olarak ise "nazımda şiirlerin sonlarında tekerrür eden aynı sesi veren harflerin hareke ve sükûn hallerindeki birleşmeleri" (Devellioğlu, 2011: 552)dir. Daha açık şekilde anlatmak gerekirse kafiye, nazımda uyumlu olan beyitlerde kelimenin kökünde bulunan ses benzerliğidir.

Yeni Türk Edebiyatında yarım, tam, cinas, tunç şeklinde çeşitleri olan kafiyenin Klasik Türk Edebiyatında adlandırılması ve uygulaması farklıdır. Klasik Türk Edebiyatında kelimede bulunan harflere uygun adlandırma yapılmıştır. Bu adlandırma İslâm Ansiklopedisinde şu şekil geçmektedir:

> **1. Revî**: Kafiye düzeninde daima bulunması gereken, bu sebeple kasidenin üzerine kurulduğu ve kendisine nisbetle anıldığı sahih harftir. Revî harfi harekeliyse 'mutlak revî', harekesiz ise (sâkin) 'mukayyed revî' adını alır. Kafiye kelimesinin sonunda yer alan illet/med harfleri, tesniye elifi, tekit, tenvin ve müennes 'nûn'ları, sekt 'he'si (ـه ـه), önü harekeli bitişik he (ـه), zamiri ve hitap kâfı (ك), ötreyi izleyen vav zamiri (وا) ve kesreyi izleyen yâ zamiri (ي) gibi harfler kavî olmamaları veya ziyade harf olmaları sebebiyle revî sayılmazlar, revî harfi bunlardan önceki harftir. Bir kafiye veya seci düzeninde revî olabilecek başka harf yoksa bu sayılan harflerden bazıları, özellikle elifler revî kabul edilir. Maksûre türü didaktik kasidelerin kafiye düzeninde revî harfi olarak elif-i maksûre bulunur.
>
> **2. Vasıl harfi:** Harekeli (mutlak) revî harfinin uzatılmasından (işbâ'/ıtlâk) hâsıl olan med harfleri (ا و ى) veya revî harfinin sonuna bitişen müennes harfi, zamir veya sekt/vakıf harfi olarak eklenen he ile hitap kâfıdır.
>
> **3. Hurûc harfi:** Vasıl harfinin uzatılmasından (işbâ') hâsıl olan med harfleridir.
>
> **4. Ridf harfi:** Revî harfinden önceki med veya lîn (önü fetha olan vav ile yâ) harfleridir.
>
> **5. Te'sîs harfi:** Revîden önceki harekeli harfin önünde gelen eliftir. Buna te'sîs elifi de denir. Revî harfiyle te'sîs elifinin aynı kelimede olması şarttır.

6. Dahîl harfi: Revî harfiyle te'sîs elifi arasındaki harekeli harftir.

Kafiye kelimelerinin harekelerine göre adlandırma ise Yekta Saraç'ın Klasik Edebiyat Bilgisi kitabında şu şekilde geçmektedir:

1. Ress: Te'sis harfinden önceki harfin harekesidir. '..tâbi'dir/ …zâyi'dir kafiyesi gibi.

2. İşbâ: Vasl'ı bulunan kafiyelerde dahil'in harekesidir. '…pâyesi/ …çâkeri'; '…nâhifii/ …lâmii'; '…teâzumünden/…telâtumundan' gibi.
İşbâ'ın kafiyelerde farklı olması eğer revi sakin ise kafiye kusurudur. 'Sâgar' ile 'sâir' kelimelerinin kafiye yapılması kusur kabul edilir.

3. Hazv: Ridf ve kayd'dan önceki harfin harekesidir. '…iltifât/ …kâinât' kelimelerindeki fe ile nunun kafiyesidir.

Revi harfi sakin iken hazvin tekrarı gerekir. '…şehr/ …mihr' kafiyesi kusurludur.
Revi harfi harekeli ise hazvin tekrar etmemesi kusur olarak görülmeyebilir. '…beste/ …şüste' kafiyesi gibi. Fakat kayd'ın ridf'e dönüşmemesi lazımdır. '…deyri/ …pîri' kafiye gibi.

4. Tevcîh: Te'sis harfi bulunmayan kafiyelerde reviden önceki harfin harekesidir. '…erzen/ …ben'; '…kesilmiş/ …müdhiş'; '…gül/ …gönül' gibi.

Revi sakin iken tevcihin tekrarı gerekir. '…erken/ …mümkin' kafiyesi kusurludur. Revi harekeli ise tevcihin farklı olmasında sakınca görmeyenler vardır. '…müşterî/…Unsurî' gibi.

5. Nefâz: Vaslın harekesidir. '…unvânını/ …şânını' gibi.
Nefazın harekesinin de kafiyede tekrarı gerekir." (Saraç, 2007: 271)

Bu harfler revi harfinin önünde ve arkasında bulunmak suretle beyitte yer alırlar. "*Revi*, *te'sis, dahîl, ridf*, *kayd*, *vasl, hurûc, mezîd*, *nâire* adı verilen kafiye harflerinden t*e'sis, dahîl, ridf* ve *kayd* revi'den önce; *vasl, hurûc, mezîd* ve *nâire* ise revi'den sonra gelir." (Tahir'ül-Mevlevi, 1994:78). Kafiye harflerinden revinin önünde gelip ses uyumunu sağlayanlar kafiye harfinin kökünde kullanılmıştır. Bu harflerin yukarıda açıklaması verilmiş olup reviden sonra gelen harfler bulundukları yere göre sıralanmıştır. "Reviden sonra gelen harfe *vasl*, vasldan sonra gelen harfe *hurûc*, hurûcdan sonra gelen harfe *mezîd*, mezîdden sonra gelen harfe *nâire* adı verilir. Reviden sonra gelen harfler kafiyenin durumuna tesir etmediği için hepsinin redif içerisinde değerlendirilmesi yeterlidir. (Saraç, 2007: 271). Redif ise ses uyumu olan mısralarda aynı kelimenin veya ekin tekrarıdır. Beyitte bulunduğu yer kafiyeyi oluşturan kelimeden hemen sonradır. "Sözlükte 'arkadan gelen, takip eden' anlamındaki redif kelimesi Klasik Türk Edebiyatında kafiye düzeniyle ilgili bir terim olmuştur." (Albayrak, 2007: 523).

Yukarıda geçen harfler ve harekeler vasıtasıyla şiirde kafiyeler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu harfler kelimede sıralandıkları yere göre kafiye çeşitleri oluşturulmuştur. İki ana başlık altında değerlendirilen kafiye çeşitleri şunlardır:

A. Mücerred Kafiye: Yalnız revi harfi ile yapılan kafiyedir. '…ser/ …seher' kafiyesi gibi.

B. Mürekkeb Kafiye: Üçe ayrılır.

1. *Mürdef Kafiye:* Ridf harfinin bulunduğu kafiyedir. '…cihân/ …nişân' kafiyesi gibi.

2. Mukayyed Kafiye: Kayıd harfinin olduğu kafiyedir. '…mest/ …elest' kafiyesi gibi.
3. Müesses Kafiye: Te'sis harfinin bulunduğu kafiyedir. '…kerâmet/ …işâret' kafiyesi gibi.

Kafiye, *mücerred* ve *mürekkeb* kafiye olarak iki ana başlık altında incelenmesinin yanı sıra:

> "Muallim Naci ve Tahirü'l- Mevlevî'nin, yanyana gelen harflerin harekeli ve sakin olmasına göre *müterâdif, mütevâtir, mütedârik, müterâkib* ve *mütekâvis* olarak adlandırdıkları kafiye grupları, kafiyeli kelimede kullanılan kafiye harflerine göre *mücerred, müreddef, müesses* ve *mukayyed* olarak adlandırılan kafiye gruplarından teknik olarak farklı olmadığı gibi yeni bir bilgi içermeyip kafiyeli kelimeye sadece farklı bir açıdan bakılması ile yapılan bir sınıflandırmadır." (Aydın Yağcıoğlu, 2004: 32-33).

Kafiyenin birçok şair ve yazar tarafından tanımı yapılmıştır:

"Uyak, uzun yüzyıllar dünya şiirinde çok yaygın, vazgeçilmez bir öge olarak yer almıştır. Ölçüsüz, uyaksız anlatım biçimleri şiir sayılmamış biraz da bu yüzen bir çokları yeterince uyak bulmayı ve ölçüye uygun sözcükler sıralamayı şiir yazmak sanmışlardır." (Aksan, : 2005: 190-192)

> "Uyak, bir harf grubunun en azından bir ünlünün iki ya da çok dizenin ya da seslemin sonunda yinelenmesidir. Kısaca uyak, dize sonlarının sesçe benzerliğidir. Ancak uyak seslemlerin sesçe benzeşmelerine karşılık, anlamca ayrı olmaları gereklidir. Şiirde uyak denilen parçasal uyaklar, eşsesliliktir ve bir tür yineleme olan bu sesler ile şiirin genel tanımına uygun biçimde kulağa hoş gelici bir yön yaratılmış olur." (Günay, 2007: 314)

> "16. yüzyıl ile 20. yüzyıllar -20. yüzyıl ilk yarısı da dahil- arasında kafiye bahsini ele alan eserlerde, kafiyenin harf ve harekeleri gibi temel kavramlarının değişmediği bununla birlikte vurgulanan hususlarda farklılıklar olduğu görülmektedir. Yine kafiye bahsini ele alan eserlerdeki kafiye tanımları, çeşitli ve konuyla ilgili verilen örnekler incelenip mukayese edildiğinde eserlerin bazılarının kendi içinde bazılarının da birbiri ile çeşitli hususlarda belirsizlik ve çelişkiler ihtiva ettiği söylenebilir." (Aydın Yağcıoğlu, 2012).

> "Kafiye, ses akışmasının kurallarına uygun, vezinli biçimidir. Günümüzde, uyağın genellikle dizenin bir ses süsü değil de veznin düzenleyici bir etkemi olduğu görüşü kabul edilebilir. Kafiye, kendisini oluşturan sesler arasında yalnızca benzerlik izlenimi yaratmakla kalmaz, aynı zamanda söylemi dizelere bölüp, dizelerin de sonunu belirtir." (Todorov, 2005: 150)

> "Dize bitimleri uyaklı olunca sabit vurgu çok daha kuvvetle beliriyor ve buna dayanarak da her dizenin sonundaki ritmik susuşlar kendilerini çok daha açıkça gösterebiliyor. Öte yandansa dize sonlarındaki bu uyum, koşuklu söylemin biçimsel örgünlüğünü yükseltiyor ve böylece estetik etkiyi güçlendiriyor. Uyaklı dizeler, uyaklı olmayan dizelere oranla estetik açıdan daha bir tamlık etkisi yaratır." (Pospelov, 2005: 422-423)

Çalışmamızda Bâkî Divanı, mücerred kafiye ve mürekkeb kafiye çeşitlerine göre incelenmiştir.

Bâkî

"Kendi döneminde ve daha sonraki dönemlerde yetişen şairleri derinden etkileyen kişilerin başında Bâkî gelir. Bâkî'nin asıl ismi Mahmud Abdülbâkî'dir. Fatih Camii müezzinlerinden Mehmed Efendi'nin oğlu olarak İstanbul'da doğmuştur." (Mermer, Bayram, Alıcı, Eflatun, Koç Keskin, 2013:483) "Çocukluğunda saraç esnafına çırak olarak ekmek peşine düşmüş; sonra içinde tutuşan ilim ve sanat hasretiyle, uzun yıllar o zamanın parlak medreselerinde, devrin büyük hocalarından ders görmüştür." (Kabaklı, 2004: 595) Kaynaklarda saraç esnafına çıraklık yaptığı söylense de Orhan Şaik Gökyay bu kelimenin okuma hatası olduğunu ileri sürmüş ve kelimeyi

sirâc olarak doğrulamıştır. Sirâcın görevinin camiilerde kandillerle ilgilenen; kandillerin yanma, temizleme ve doldurma işlemi yaptığını ileri sürmüştür.

Medrese öğrenimini Nev'i, Üsküplü Vâlihi, Edirneli Mecdî ve Hoca Sa'deddin Efendi gibi ileride ün sahibi olacak kişilerle tamamlamıştır. Genç yaşta şiir hayatına başlamış ve devrin yetenekli şairi olan Zâtî'nin beğenisini kazanmıştır. Bâkî'nin şiirleri dönemin padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman'a ulaştığında padişah bu şiirler karşısında tepkisiz kalamayıp danişmend görevinde olan Bâkî'yi müderrisliğe atamıştır. İki yıllık rahat hayat süren Bâkî, Kanuni'nin ölümü ile zorlu hayatına geri dönmüştür. İlk olarak müderrislikten uzaklaştırılmıştır. Daha sonra bu durumu düzelterek Sahn-ı Semân müderrisi olmuştur. Kaleminin gücü ile iyice tanınan bir şair konumuna gelmiştir. Dönemin padişahı olan Sultan Selim'in gazellerine nazireler söylemiştir. Padişahın da beğenisi alan Bâkî gün geçtikçe daha iyi bir konuma gelmiştir. Sultan Selim'in vefatı Bâkî'nin mevkisini bozmamış, tahta geçen padişah Sultan üçüncü Murad'ın da sevgisini kazanmıştır. Süleymaniye Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır ki bu mevki müderrisliğin yüksek derecesidir. Üç padişahtan da beğeni alan Bâkî'nin durumu kıskanılmıştır. Düşmanları onun önceden yazmış olduğu gazelleri Sultan Murad'a göstererek padişahlar arasında tercih yaptığını ortaya atarak Bâkî'yi gözden düşürmeyi başarmıştır. Bâkî hem Süleymaniye müderrisliğinden atılmış hem de İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Bâkî'nin dostları durumu düzeltmek için gazellerin sahibini ortaya çıkartarak daha kötü bir duruma gelmeden Bâkî'yi kurtarmıştır. Bâkî, Edirne'ye Selimiye müderrisliğine gönderilmiştir. Sonraki süreçte bir yıl Mekke, bir yıl da Medine kadılığı yapmıştır. Halk, Bâkî'nin kadılık görevini beğenmeyince Bâkî İstanbul'a geri çağrılmıştır. İstanbul'da Kutb Mekkî'nin Mekke Tarihi'ni çevirip padişaha sunmuştur. Aynı zamanda kalemini gücünü kullanarak padişahın gazelini tahmis ederek tekrar padişahın sevgisini kazanmıştır. Bâkî'nin medreseden de arkadaşı olan Hoca Sa'deddin Efendi'nin yardımı sayesinde İstanbul kadılığına atanmıştır. Bâkî'nin başını talihsizlikler bırakmamış ve bu mevkiiden de uzaklaştırılmıştır. Bir yılı boş geçiren Bâkî yine İstanbul'daki kadılık mesleğine geri getirilmiştir. Daha sonra Anadolu kazaskerliğinde bulunmuştur. İki yıl görev yaptıktan sonra bu görevinden de uzaklaştırılmıştır. Üç yıl boş kalan Bâkî tekrar Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Yükselerek Rumeli kazaskeri olmuştur. Bâkî'nin önünde tek bir şey kalmıştı bu da onun da çok istediği şeyhülislâmlık makamıydı. Ama ömrü bu makama erişmeye yetmemiştir. (İpekten, 2015: 11-21)

Bâkî, güçlü kalemi sayesinde karşılaştığı güçlerin üstesinden gelmiştir. Talih onun hem yüzünü güldürmüş hem de ona türlü mücadelelerle başa çıkmayı öğretmiştir. Mesleğinde inişler çıkışlar yaşasa da o kendini yükseltmekten vazgeçmemiştir. Kanuni, İkinci Selim, İkinci Murad ve Üçüncü Mehmed olmak üzere dört padişahın takdirini kazanmıştır. Şöhreti dilden dile dolaşmış İslâm diyarlarına yayılmıştır.

Bâkî samimiyeti, neşesi, azmi, kırıcı olmayan nükteleriyle sevilen bir kişi olmuştur. Daha genç yaşında büyük şairler arasında bulunması kalemine ne kadar güvendiğini gösterir. Şiirlerindeki kelimeler titizlikle seçilmiş olup bir yapboz parçası gibi ustalıkla işlenmiştir. "Kelimelere birçok anlamlar vermekte, mısra ahenginin en üst derecelerine ulaşmakta eşsiz bir şairdir. Her zaman ölçülü ve hesaplıdır, aşırı hayallerden, soyut veya fantezi buluşlardan hoşlanmaz. Bâkî'nin çağlarca taklit edilen üstünlüğü eskilerin sehl-i mümtenî dedikleri düzgün, akıcı ve sağlam söyleyişte aranmalıdır." (Kabaklı, 2004: 599)

Bâkî Divanı

Bâkî'nin en önemli eseri olarak Divan'ı kabul edilir. Divan'ını yaşadığı devrin padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine tertib ettiği söylenir. Nüsha sayısının fazlalığı zamanında çok okunan bir eser olduğunu gösterir. Kaynaklar geçmişte Bâkî'nin Divan'ını yazarak geçinen kişilerin olduğunu söylemektedir. Bâkî Divan'ının ilk olarak taş baskısı yapılmıştır. Bu baskının kötü ve yanlış olduğu söylenmektedir. Sonra R. Dvorak da Almanya'da bulunan bir kısım

nüshalar vasıtasıyla bir ön söz ve toplam yetmiş sayfa olarak yayımlamıştır. Diğer yayın da Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yapılmıştır. Son baskıyı ise bilim dünyasına kazandıran Sabahattin Küçük'tür. (Çavuşoğlu, 1991: 539-540)

> "Bâkî Divanı'nda 27 kaside vardır. Bunlardan 17'si padişahlara (4 Kanuni Sultan Süleyman, 1 Sultan 2. Selim, 3 Sultan 3. Murad, 10 Sultan 3. Mehmed) öteki kasideler de devlet büyüklerine yazılmış övgülerdir (2 Ali Paşa, 1 Kubad Paşa, 3 Ebussûud Efendi, 1 Kadızâde Ahmet Efendi, 1 Ahîzâde Mehmet Efendi, 1 Müftizâde Mehmet Efendi, 1 Feridun Bey). Kasidelerden sonra, iki terkib-i bend, biri 8 bendlik Mihrümâh Sultan mersiyeleri), bir tercî-i bend (Sultan Murad'ın cülusuna yazılmış) ve 7 tahmis (Sultan Süleyman, 2 Sultan Selim, Sultan Murad, Bâkî, Necâtî, Fuzûlî'nin gazellerine yazılmış) vardır. Bu şiirlerden sonra gazeliyat kısmı gelir. Bâkî Divanı'nda 619 gazel vardır. Daha sonra 20 kıt'a, 4 nazm, 1 tarih ve 38 matlâ ile divan son bulur." (İpekten, 2015: 41-42).

Bâkî Divanı'nda Kafiye Örnekleri[1]

Çalışmadaki beyitler, Sabahattin Küçük'ün Bâkî Divanı'ndan alınmıştır.

A. Kafiye-i Mücerrede

Hat-ı müşg-fâmunla ey gonca-i te**r**

Şekerdür o lebler mümessek mükerre**r**

(K./3)

Te'âla'llâh zehî tâk-ı bülend-i âsmân-âs**â**

Hezâr ahsent ey burc-ı felek-kadr u semâ-sîm**â**

(K/27)

Tablo-1

Kaside Nazım Şeklinde Mücerred Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
â(ا)	1
r(ر)	4

Divan'da toplam yirmi yedi kaside bulunmaktadır. Kasidede bulunan beyitlerin sayısı 11 ila 60 arasında değişmektedir. Kafiye olarak incelendiğinde ise mücerred kafiye çeşidine giren kasidelerin 5 tane olduğu görülür. Kafiyedeki ses uyumu "**-r**" ve "**-â**" harfleri ile sağlanmıştır.

Kıldukça Şâh-ı 'âleme Hak fazl u rahme**t**i

Virsün cihânda Hazret-i Pâşâya devle**t**i

(M/8)

Tab'ı mir'ât-i cemâl-i cân-fez**â**-yı saltanat

Sînesi Âyîne-i 'âlem-nüm**â**-yı saltanat

(M.3/2)

[1] Çalışmada K.: Kaside, G.: Gazel, M.: Musammat olarak kısaltma yapılmıştır.

Tablo-2

Musammat Nazım Şeklinde Mücerred Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
â(ا)	3
n(ن)	2
r(ر)	1
t(ت)	3

Divan'da bulunan musammat nazım şekli birden fazla bendden ve beyitlerden meydana gelmiştir. Kafiye çeşidine göre beyitler şeklinde yazılan musammatların ilk beyitleri, bendlerle devam edenlerin ise bendin tamamı verilmiştir. Mücerred kafiye çeşidine giren musammatların sayısı ise 9 tane olup en çok tercih edilen sesler de "**-â**" ve "**-t**" olmuştur.

Hüsn ile saña öykünemez çün gül-i ra'n**â**

Hüzn ile baña beñzeyemez bülbül-i şeyd**â**

(G. Elif/5)

Cûy-bâr-ı vâdî-i gam eşk-i çeşm-i te**r** yiter

Rûy-ı zerd ol cûy-bâra berg-i nîlüfe**r** yiter

(G. Râ/49)

Tablo-3

Gazel Nazım Şeklinde Mücerred Kafiye			
Kafiye Sesi	**Sayısı**	**Kafiye Sesi**	**Sayısı**
â(ا)	69	n(ن)	13
d(د)	1	r(ر)	42
f(ف)	3	s(س)	4
g(غ)	2	ş(ش)	3
h(ه)	1	t(ت)	11
î(ای)	2	û(او)	12
k(ق)	9	v(و)	1
l(ل)	17	y(ی)	1
m(م)	14	z(ز)	3

Divan'da toplam 548 gazel bulunmaktadır. Bu gazelin 209'u mücerred kafiye ile kafiyelenmiştir. Gazeli oluşturan beyitler 5 ila 11 arasında değişmektedir. Tek ses uyumunun yakalandığı mücerred kafiyede en çok "**elif (â)**" sesi ile kafiye yapılmıştır. "**Elif (â)**" sesi 69 kez, "**re**" sesi 42 kez, "**lam**" sesi 17 kez tekrar edilmiş olup bu harfler mücerred kafiyenin gazelde en çok tekrarlandığı sesler özelliğini taşımaktadır.

Ey şehenşâh-ı kerem-güster ü dâniş-perver

Sâye-i lutf-i Hudâ pertev-i envâr-ı eze**l**

Hvâce-i rûy-ı zemîn pâdişeh-i devr-i zamân

Husrev-i Cem-’azamet dâver-i Cemşîd-maha**l**

(Kıt’alar 1)

Şîr-dilsin Bâkıyâ âzürde-hâtır olma sen

Ta’n u teşnî’ itseler bir nice ‘âk-ı bî-hüne**r**

Görme misin itlerüñ gavgâsını bâzârda

İltifât itmez güzâr eyler hırâmân şîr-i ne**r**

(Kıt’alar 10)

Tablo-4

Kıtalar Nazım Şeklinde Mücerred Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
â(ا)	2
ç(چ)	1
l(ل)	2
r(ر)	2

21 adet yazılmış olan kıtanın 7’si mücerred kafiye ile kafiyelenmiştir. Kıta nazım biçiminde kafiye, ikinci ve dördüncü mısralarda yapılmaktadır. Kafiyenin yapıldığı harfler arasında sayıca eşitlik söz konusudur. “**Lam**” harfi, “**re**” harfi, “**elif (â)**” harfi 2’şer kez kullanılmıştır.

Tutdı gül-şende yine bülbül-i hôş-hân menzi**l**

Başlasun devre kadeh oldı müzeyyen mahfi**l**

(Metâli’ 11)

Ruh-ı mâh-ı şeb-ârâdan ‘izâr-ı yâr zîb**â**dur

Kamer a’lâ ise mihr-i münîr a’lâdan a’l**â**dur

(Metâli’ 29)

Tablo-5

Metâli’ Nazım Şeklinde Mücerred Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
‘(ع)	1
â(ا)	2
l(ل)	4
n(ن)	1
r(ر)	1
z(ز)	1

Divan’da matlalar başlığı altında 24 adet beyit bulunmaktadır. Bu beyitlerin 10 tanesi mücerred kafiye ile kafiyelenmektedir. Mücerred kafiyeyi oluşturan seslerin çoğunluğu “**lam**” sesi ile sağlanmaktadır.

B. Kafiye-i Mürekkebe
B.1. Kafiye-i Mürdefe

Hengâm-ı şeb ki küngüre-i kasr-ı âsm**ân**

Zeyn olmış idi şu'lelenüp şem'-i ahter**ân**

(K./1)

Rûh-bahş oldı Mesîhâ-sıfat enfâs-ı bah**âr**

Açdılar dîdelerin hâb-ı 'ademden ezh**âr**

(K/18)

Tablo-6

Kaside Nazım Şeklinde Mürdef Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
âl(ال)	2
âm(ام)	1
ân(ان)	10
âne(انه)	1
âr(ار)	4
în(این)	2

30 kaside nazım şekli mürdef kafiye ile kafiyelenmiştir. Kelimenin kökünde bir uzun ünlü ardından revi harfinin geldiği mürdef kafiyede ses uyumu bu iki ses ile karşılanmaktadır. Kasidede mürdef kafiye en çok "**ân**" sesinde görülmektedir. 10 kez tekrarlanan "**ân**" sesinden sonra 4 kez tekrarlanan "**âr**" sesi daha sonra 2'şer kez tekrarlanan "**în**" ve "**âl**" sesleri gelmektedir.

Döksün sehâb kaddin añup katre katre k**an**

İtsün nihâl-i nârveni nahl-i ergav**ân**

(M/3)

Gün togdı Şâh-ı 'âlem uyanmaz mı h˘**âb**dan

Kılmaz mı cilve hayme-i gerdûn-cen**âb**dan

(M/5)

Tablo-7

Musammat Nazım Şeklinde Mürdef Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
âb(اب)	1
âh(اه)	1
ân(ان)	2
âr(ار)	1

Mürdef kafiyenin az görüldüğü musammat nazım şeklinde 5 adet bu kafiye ile yazılmış şiire rastlanmaktadır. "**ân**" sesi 2 kez diğer "**âh**", "**âr**"ve "**âb**" sesleri 1'er kez geçmektedir.

Gül yüzüñ vasfında bülbül kılsa elh**ânı** dürüst

Bâgda bir goncanuñ kalmaz girîb**ânı** dürüst

(G. Tâ/22)

Açıl bâguñ gül ü nesrîni ol ruhs**ârı** görsünler

Salın serv ü sanavber şîve-i retf**ârı** görsünler

(G. Râ/55)

Tablo-8

Gazel Nazım Şeklinde Mürdef Kafiye							
Kafiye Sesi	**Sayısı**	**Kafiye Sesi**	**Sayısı**	**Kafiye Sesi**	**Sayısı**	**Kafiye Sesi**	**Sayısı**
â'(اع)	1	âl(ال)	16	ât(ات)	1	îşe(ایشه)	1
âb(اب)	23	âle(اله)	5	ây(ای)	2	îz(ایز)	1
âc(اج)	2	âm(ام)	8	âz(از)	10	û(او)	7
âd(اد)	12	ân(ان)	78	âze(ازه)	3	ûd(اود)	1
âde(اده)	5	âne(انه)	20	îd(اید)	1	ûl(اول)	2
âg(اغ)	3	ânî(انی)	1	îl(ایل)	1	ûm(اوم)	1
âf(اف)	2	âr(ار)	54	îm(ایم)	3	ûr(اور)	7
âh(اه)	5	âre(اره)	8	în(این)	6	ûs(اوس)	1
âk(اق)	7	âs(اس)	1	îne(انه)	1	ûş(اوش)	1
âkî(اقی)	2	âş(اش)	2	îr(ایر)	8	ûz(اوز)	3

316 gazel, mürdef kafiye ile kafiyelenmiştir. Mürdef kafiyenin büyük çoğunluğu bu nazım şeklinde görülmektedir. Ses uyumunu sağlayan 40 farklı ses kullanılmıştır. En fazla kullanılan ses "**ân**" sesidir. "**Ân**" sesi 78 kez kullanılmış olup diğer seslerle arasındaki farkın çok olduğu görülür. "**Ân**" sesinden sonra 23 kez geçen "**âb**" sesinin, daha sonra 20 kez geçen "**âne**" sesinin kullanıldığı görülmektedir.

Nice yıllar 'izz u ikbâl ile olduñ kâm-r**ân**

Ser-fıgende emrüne me'mür idi halk-ı cih**ân**

Gamm-ı dil tagyîr-i vaz' itse eger devr-i zam**ân**

Her kişi dünyâda geh mahzûn olur geh şâd-m**ân**

(Kıt'alar 19)

Gamzelerden tîg u hançer çekse kasd-ı 'âşıka

Rüstem irmez Kahramân-ı çeşmüne rûz-ı mes**âf**

Tîrüñe ey sîm-ten olsun nişân âşüfte-dil

Hôş yaraşur ol miyâne hançer-i zerrîn-gıl**âf**

(Kıt'alar 6)

Tablo-9

Kıtalar Nazım Şeklinde Mürdef Kafiye			
Kafiye Sesi	**Sayısı**	**Kafiye Sesi**	**Sayısı**
âg(اغ)	1	ân(ان)	2
âf(اف)	1	îr(ایر)	1
âk(اق)	1	ûl(اول)	1
âş(اش)	1	ûn(اون)	1
âm(ام)	1		

10 adet kıtada mürdef kafiye kullanılmıştır. Bu kullanımın 9 farklı ses ile mürdef kafiyeyi oluşturduğu görülür. Yani 10 adet kıtada 9 farklı sesin kullanılmış olması Bâkî'nin harf seçiminde bir harfi diğerlerine üstün olarak kullanmadığını gösterir. Sadece bir ses 2 kez kullanılmıştır. Bu da Bâkî'nin diğer nazım şekillerinde de çoğunlukta tercih ettiği "**ân**" sesidir.

Öykünürmiş serv-i hôş-reftâre nahl-i büst**ân**

Kâşkî alsa yürüyi virse ey serv-i rev**ân**

(Metâli' 17)

Kaysı cennet mîvesi la'l-i şeker-b**âr**ıca bar

Yâ gül-istân sebzesi ol hatt-ı jeng**âr**ıca bar

(Metâli' 1)

Tablo-10

Metâli' Nazım Şeklinde Mürdef Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
âf(اف)	1
ân(ان)	6
âr(ار)	2
âz(از)	1
îne(اینه)	1
ûr(اور)	1

Mürdef kafiyenin son kullanıldığı nazım şekli metâli'dir. 12 metali' beyitinde mürdef kafiye kullanılmıştır. 6 farklı seste kafiye yapılmış olup yine bu seslerin büyük çoğunluğunu "**ân**" sesi karşılamaktadır.

B.2. Kafiye-i Mukayyede

Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm u ne**ng**

Tâ key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-dire**ng**

(M/1)

Tablo-11

Musammat Nazım Şeklinde Mukayyed Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
ng(نك)	1

Kafiye-i mukayyede kelimenin kökünde bulunan son iki sestir. Mukayyed kafiyenin en az bulunduğu nazım şekli musammattır. Şair, musammat nazım şeklinde sadece 1 beyitte bu kafiye türünü kullanmıştır. Ses uyumunu "**ng**" sesi ile karşılamaktadır.

İtdi şikâr gönlümi bir şûh-ı şeh-leve**nd**

Müjgânı tîr ü kaşı kemân turrası keme**nd**

(G. Dâl/34)

Kaddüñ katında kâmet-i şimşâd pe**st** olur

Zülfüñ yanında revnak-ı 'anber şike**st** olur

(G. Râ/97)

Tablo-12

Gazel Nazım Şeklinde Mukayyed Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
m'(مع)	1
nd(ند)	4
ng(نك)	3
rk(رق)	1
st(ست)	3
yn(ين)	1
yr(ير)	1

Mukayyed kafiyenin en çok bulunduğu nazım şekli gazeldir. Bu kafiye gazelin 14 beyitinde 7 farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. En çok "**nd**" sesi ile kafiye yapılmış olup daha sonra çoğunluk "**st**" ve "**ng**" seslerinde bulunan beyitlerde karşımıza çıkar.

Kûh-sâra irse şu'le-i şemşlr-i heybeti

Deryalara atardı özin havfdan pele**ng**

Deryaya düşse sâye-i tîg-i mehâbeti

Pertâb iderdi kendüyi sahrâlara nehe**ng**

(Kıt'alar 5)

Tablo-13

Kıtalar Nazım Şeklinde Mukayyed Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
nd(ند)	1
ng(نك)	2

Divan'da bulunan kıtalardan 3'ü mukayyed kafiye kullanılarak kafiyelenmiştir. Bu kafiyenin ses uyumu "**ng**" ve "**nd**" sesleri ile sağlanmıştır.

B.3. Kafiye-i Mü'essese

Şimdi bildürdi cihâna gamzeñ **â**fe**t** neydügin

'Âleme gösterdi ol kâmet kıy**â**me**t** neydügin

(G. Mîm/348)

Göñül tekmil-i fenn-i 'aşk iden üstâd-ı k**â**mi**l**dür

Anuñ yanında kimdür Kûh-ken Mecnûn ne c**â**hi**l**dür

(G. Râ/89)

Tablo-14

Gazel Nazım Şeklinde Müessese Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
â*d(د*ا)	1
â*l(ل*ا)	1
â*t(ت*ا)	4

Kafiye-i müessese kelimenin kökünde revi harfi, reviden önce bir harekeli sessiz harf ve bir uzun ünlünün bulunduğu kafiye çeşitidir. Bu kafiyeyi oluşturmak diğer kafiyelere nazaran daha zordur. Bu yüzdendir ki Divan'da örneği az bulunur. Gazel nazım şeklinde 6 adet bu kafiye ile yazılmış beyitler bulunmaktadır. Ses uyumunu en çok oluşturan "**â*t**" sesli kafiyelerdir. 4 kez "**â*t**" sesi ile yapılan müesses kafiyeye rastlanır.

N'ola mûdan eser olmasa hîç ol serv-k**âmet**de

Şeb olmaz hep ser-â-ser rûz olur dirler kıy**âmet**de

(Metâli' 19)

Tablo-15

Metâli' Nazım Şeklinde Müessese Kafiye	
Kafiye Sesi	**Sayısı**
â*t(ت*ا)	1

Matlalar başlığı altında bulunan beyitlerin yalnızca bir tanesi müesses kafiye ile kafiyelenmiştir. Bunu da "**â*t**" sesi oluşturmaktadır.

Genel Değerlendirme

Tablo-16

Kafiye Çeşidine Göre Genel Değerlendirme			
Mücerred	**Mürdef**	**Mukayyed**	**Müesses**
â(ا): 77	â(اع):1	m’(مع): 1	â*d(ا*د): 1
d(د): 1	âb(اب): 24	nd(ند): 5	â*l(ا*ل): 1
f(ف): 3	âc(اج): 1	ng(نگ): 6	â*t(ا*ت): 3
g(غ/ك): 2	âd(اد): 12	rk(رق): 1	
h(ه): 1	âde(اده) : 5	st(ست): 3	
î(ای): 2	âf(اف): 4	yn(ین): 1	
k(ق): 9	âg (اغ): 4	yr(یر): 1	
l(ل): 23	âh(اه): 6		
m(م): 14	âk(اق): 8		
n(ن): 15	âkî(اقی): 2		
r(ر): 49	âl(ال): 19		
s(س): 4	âle(اله): 6		
ş(ش): 2	âm(ام): 10		
t(ت): 15	ân(ان): 101		
û(او): 13	âne(انه): 21		
v(و): 1	ânî(انی): 1		
y(ی): 1	âr(ار): 60		
z(ز): 4	âre(اره): 12		
	âs(اس): 1		
	âş(اش): 3		
	ât(ات): 1		
	ây(ای): 2		
	âz(از): 11		
	âze(ازه): 3		
	îd(اید):1		
	îl(ایل): 1		
	îm(ایم): 3		
	în(این): 8		
	îne(انه): 2		
	îr(ار): 11		
	îse(اسه): 1		
	îz(ایز): 1		
	ûd(اود): 2		
	ûl(اول): 3		
	ûm(اصم): 1		
	ûn(اون): 9		
	ûr(اور): 8		
	ûs(اوس): 1		
	ûş(اوش): 1		
	ûz(اوز): 3		

Divan’da **Tablo-16**’da da görüldüğü üzere en çok mürdef kafiye kullanılmıştır. Mürdef kafiyeden sonra mücerred kafiye daha sonra mukayyed kafiye tercih edilmiştir. Mürdef kafiyede ise en çok “**ân**” sesi tercih edilmiştir. 101 kez tercih edilen “**ân**” sesini 60 tekrar eden “**âr**” sesi onu da 24 kez tekrar ile “**âb**” sesi takip etmektedir.

Râh-ı çeşmümden dile tâb-ı ruh-ı cân**ân** gelür

Hâne-i câna Ziyâ-yı mihr-i nûr-efş**ân** gelür

(K./6)

Olsun gamuñda bencileyin zâr u bî-kar**âr**

Âfâkı gezsün aglayurak ebr-i nev-bah**âr**

(M./4)

Şöyle olmış câm-ı 'aşk-ı yârdan mest ü har**âb**

Kendüsin dîvârdan dîvâra urmış âfit**âb**

(G. Bâ/20)

Divan'da toplam 236 tane mücerred kafiyeli beyit bulunmaktadır. Mücerred kafiyeli beyitlerde en çok tercih edilen üç ses "**â**" (77), "**r**" (49), "**l**" (23) sesidir.

Te'âla'llâh zehî tâk-ı bülend-i âsmân-âs**â**

Hezâr ahsent ey burc-ı felek-kadr u semâ-sîm**â**

(K./27)

Şâd olun kim Pâdişâh-ı dâd-güste**r**dür gelen

Husrev-i 'âdil şehenşâh-ı muzaffe**r**dür gelen

(M.3/4)

Nakş-ı gül seyr it çemende savt-ı bülbül diñle ge**l**

Şimdi savt u nakşdur 'ayş ehline sâlih 'ame**l**

(G. Lâm/310)

Mukayyed kafiye, kayd harfinin bulunduğu kafiyedir. (Saraç, 2007: 272). Kayd harfi, kelimenin kökünde bulunan iki sessiz harfin tekrar edilmesidir. Bâkî Divanı'nda mukayyed kafiye 18 beyitte kullanılmıştır. Mukayyed kafiyeli beyitlerde en çok tercih edilen üç ses "**ng**" (6), "**nd**" (5), "**st**" (3) sesidir.

Ey pây-bend-i dâm-geh-i kayd-ı nâm u ne**ng**

Tâ key hevâ-yı meşgale-i dehr-i bî-dire**ng**

(M. /1)

Söz degül dürr ü güher nazm itsem

Kadr ü kıymet bilenüñ be**nd**esiyüz

Hak-şinâs ehl-i nazar yârânuñ

Ayagı tozı ser-efge**nd**esiyüz

(Kıt'alar/9)

Kaddüñ katında kâmet-i şimşâd pe**st** olur

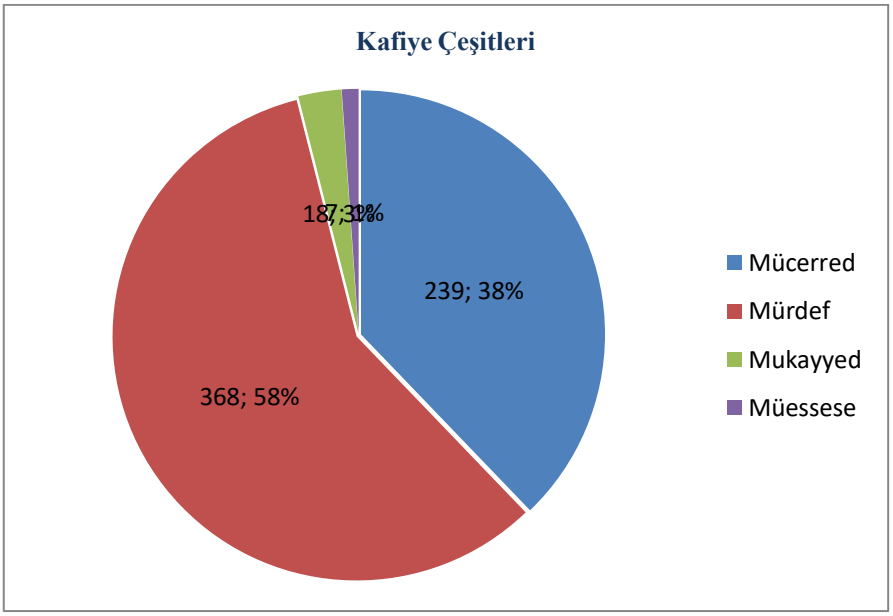
Zülfüñ yanında revnak-ı ‘anber şike**st** olur

(G. Râ/97)

Tablo-17

Kafiye Türlerine Göre Nazım Şekillerinin Dağılımı				
	Mücerred	**Mürdefe**	**Mukayyed**	**Müessese**
	Kaside: 5	Kaside: 20	Musammat: 1	Gazel: 6
	Musammat: 9	Musammat: 15	Gazel: 14	Metâli’: 1
	Gazel: 208	Gazel: 310	Kıtalar: 3	
	Kıtalar: 7	Kıtalar: 10		
	Metâli’: 10	Metâli’: 13		
Toplam:	239	368	18	7

Bâkî Divanı’nda nazım şekillerine göre kafiye türlerine bakıldığında gazellerde 310 beyitle; kasidelerde 20 beyitle; musammatlarda 15 beyitle; kıtalarda 10 beyitle; matlalarda 13 beyitle mürdef kafiye yapıldığı görülmektedir. Mürdef kafiyenin tüm türlerde en çok yazılması şairin en çok mürdef kafiye çeşidini kullandığını gösterir. Mürdef kafiyeyi mücerred kafiye izlemektedir. Aşağıdaki grafikte kafiye çeşitlerinin Divan’daki kullanım yüzdeliği gösterilmiştir.

Grafik: Kafiye Çeşitleri

Tablo-18

Bâkî Divanı Kafiye Sesleri ve Dağılımı					
Kafiye Sesleri	**Kafiye Seslerinin Dağılımı**	**Kafiye Sesleri**	**Kafiye Seslerinin Dağılımı**	**Kafiye Sesleri**	**Kafiye Seslerinin Dağılımı**
â(ا)	77	âş(اش)	3	ng(نك)	6
â'(اع)	1	ât(ات)	1	r(ر)	49
âb(اب)	24	ây(ای)	2	rk(رق)	1
âc(اج)	1	âz(از)	11	s(س)	4
âd(اد)	13	âze(ازه)	3	st(ست)	3
âde(اده)	5	d(د):	1	ş(ش)	2
f(ف)	3	g(گ)	2	t(ت)	16
âf(اف)	4	h(ه)	1	û(او)	13
âg(اغ)	4	î(ای)	2	ûd(اود)	2
âh(اه)	6	îd(اید)	1	ûl(اول)	3
k(ق/ك)	9	îl(ال)	1	ûm(اوم)	1
âk(اق)	8	îm(ایم)	3	ûn(اون)	9
âkî(اقی)	2	în(این)	8	ûr(اور)	8
âl(ال)	20	îne(انه)	2	ûs(اوس)	1
âle(اله)	6	îr(ایر)	11	ûş(اوش)	1
âm(ام)	10	îse(ایسه)	1	ûz(اوز)	3
ân(ان)	101	îz(ایز)	1	v(و)	1
âne(انه)	21	l(ل)	23	y(ی)	1
ânî(انی)	1	m(م)	14	yn(ین)	1
âr(ار)	60	m'(مع)	1	yr(یر)	1
âre(اره)	12	n(ن)	15	z(ز)	4
âs(اس)	1	nd(ند)	5		

Bâkî Divanı'nı kafiye harflerine göre genel olarak değerlendirdiğimizde 65 farklı ses ile kafiye yapıldığını bu kafiye harfleri sayesinde de ses uyumunun sağlandığını görmüş oluruz. Bu sesler kafiye türlerinden yalnızca birinde bulunma özelliği taşımamaktadır. Belli seslerin, her nazım şeklinde yine çoğunlukta yer aldığı dikkat çekmektedir. "**Ân**" sesi 101 kez kullanılmış olup bu ses en çok kafiye yapılan ses olma özelliğini taşımaktadır. 77 kez kafiye yapılan ses "**â**" sesi ikinci çok kullanılan sestir. Üçüncü sırada ise 60 kez kafiye yapılan "**âr**" sesi gelir. "**â'**", "**âc**", "**ânî**", "**âs**", "**ât**", "**d**", **h**, "**îd**", "**îl**", "**îse**", "**îz**", "**m'**", "**rk**", "**ûm**", "**ûs**", "**ûş**", "**v**", "**y**", "**yn**", "**yr**" sesleri, Divan'da sadece birer kez geçerek en az kullanılan ses olma özelliğini taşır.

Bâkî Divanı'nda Bulunan Kusurlar

Şiirde ses uyumunu yakalamak, akışı sağlamak, şiire güzellik katmak amacıyla şairler birtakım yollara başvurmuştur. Bu yollardan biri de kelimede ses uyumu ile kafiye yapmaktır. Kafiye kelimenin kökünde yapılan ses uyumudur. Şairler şiirlerinde kafiyeyi yaparken titiz davranmış olsalar da bazen bu kuralı bozmuşlardır. Kelimenin kökünde yapılan kafiye bazen eklere sarkmış ve ses uyumu eklerle sağlanmıştır.

Yekta Saraç, Klasik Edebiyat Bilgisi kitabında kafiye yapılırken düşülen kusurları belirlemiştir. Bu kusurlar iki gruba ayrılır. Bunların ilki adı konulmuş, tanımı yapılmış kafiye kusurları; diğeri adı konulmamış kafiye kusurlarıdır.

> **1. Adı konulan kafiye kusurları (Uyûb-ı mülakkaba-i kâfiye)**: Dört kısma ayrılırlar:
>
> **a) Sinâd**: Kafiyede ridf harfinin farklı olmasıdır. '…mâr/ ...mûr' kafiyesi gibi.
>
> **b) İkvâ**: Kafiyede hazv ve tevcih harekelerinin farklı olmasıdır. '…derd/ …dürd'; '…gül/ …gil' kafiyeleri gibi.
>
> **c) İkfâ**: Revi harfinin mahreç (seslerinin çıkış yerlerinin) yakınlığı olan başka harfe dönüşmesidir. '…sabâh/ …sipâh' gibi. Bu kelimelerinin ilkinin son harfi ha harfi, ikincisinin he harfidir. Bunu Arapça, Farsça ile yapılan örneklerine sıkça rastlanır. '…tarab/ …çep'; '…hep/ …mekteb'. Divan şiirinde bu kusurun en fazla b-p şeklinde yapılan örneklerine rastlarız.
>
> **d) Îtâ**: Şiirde aynı kafiyenin tekrarlanmasıdır. Bu tekrarlanan kafiyenin matla beyitinin mısralarındaki kafiyelerden birisi olma durumunda bu kafiye tekrarı kabul edilmez. (Matla beytinin birinci veya ikinci mısrasının daha sonra aynen tekrarlanması demek olan redd-i matla ise konumuz dışındadır.) Kusur sayılan îtâ iki türlüdür.
>
> **Îtâ-yı Celî** (Açık kafiye tekrarı): Aynı kafiyenin birden fazla kullanıldığının yani tekrarlandığının açık durumdur. Kafiye tekrarı, ancak aralarında birkaç beyit bulunması şartıyla kaside de hoş görülebilir. Gazelde ise –yukarıda işaret ettiğimiz durumlar dışında- bu asla hoş görülmez. O takdirde îtâ-yı celî ile kastedilen aslında kelime olarak aynı kafiyenin tekrarlanması, ayrıca ek tekrarıdır. Çok nadir görülen gazelde tekrarlanan kafiyeler, kasidelerde yedi beyit aradan daha az bir ara ile tekrarlanan kafiyeler bu kusura girer. '…âlem-gîr/ …cihân-gîr' kafiyelerindeki Farsça –gîr eki, '…gelen/ …giden' kafiyelerindeki Türkçe partisip eki, '…tâbân/ …dırahşân' kelimelerdeki Farsça –ân eki bu kusurun ek tekrarları ile yapılan örnekleridir.
>
> **Îtâ-yı Hafî** (Gizli kafiye tekrarı): Kafiye tekrarının açık olmadığı durumdur. '…sîmîn/ …zerrîn' kafiyesi gibi. Bu kafiyelerde sondaki –în edatı tekrarlanmaktadır.
>
> **2. Adı Konulmayan Kafiye Kusurları (Uyûb-ı gayr-ı mülekkaba-i kâfiye)**: Bunları gruplandırma yoluna gidilmemiş, sınırlandırma getirilmemiştir. Revi harfinin bir yerde harekeli bir yerde sakin olması bu kusurlardandır. '…âb-ı aşk/ …şâb aşk' kafiyesi buna örnektir. Revi harfi be, ilk kafiyede harekeli ikincisinde ise harekesizdir. Yazılışta imla birliğini korumak için imlayı değiştirmek de bu kusura girer. Meselâ '…şem'-i cânun/ …görmemiş nişânın' kafiyesinde böyle bir kusur vardır. (Saraç, 2007: 272)

Bâkî'nin beyitlerinde sayısı çok olmamakla birlikte kafiye kusurlarına rastlanır. Bu kusurlar daha çok kafiyeyi kökte değil ekte yaptığı kusurlardır. Kafiye kökte arandığı için ekte yapılan kafiye, yakalanan ses uyumu kusur olarak kabul edilmektedir. Kusurlar burada nazım şekline göre incelenecektir.

Kaside Nazım Şeklinde Bulunan Kusurlar

Bâkî Divanı'ndaki **(K.3)** başlıklı kasidede kafiye, 'te**r**, mükerre**r**, şekke**r**, hüş-be**r**, hemse**r**, müdevve**r**, muzaffe**r**,…, kalemle**r**,….' devam etmektedir. Mücerred kafiye yapılan bu kelimelerde kafiyeyi sağlayan ses, revi harfi olan **–r**'dir. Bunlar içerisinde bulunan 'kalemle**r**' kelimesinde kafiye kökte değil ekte yapılmıştır.

(K.19)'da kafiye sesi **–r**'dir. **(K.19)**'un **21.** ve **41.** beyitlerinde sırasıyla bulunan 'güherle**r**, gizle**r**' kelimelerinde **–ler** çokluk eki aynı manada kullanılmış olduğu için **îtâ-yı celî** kusuru olarak adlandırılır. Aynı kasidenin **48.** beyitinde 'agla**r**' kelimesinde 'agla-' **–r** geniş zaman eki ile kafiye sağlanmıştır.

(K.22)'de kafiye sesi **ân**'dır. Kasidenin **4.** ve **8.** beyitlerinde sırasıyla bulunan 'husrev**ân** ve âşık**ân**' Farsça **–ân** çokluk eki **îtâ-yı celî**nin ek tekrarı ile yapılan kusurudur.

(K.24)'de kafiye sesi **–r**'dir. Kasidenin **8.**, **15.** ve **38.** beyitlerinde sırasıyla geçen 'haberle**r**, güller, görinenle**r**' kelimelerinde bulunan **–ler** çokluk eki aynı manada kullanılmış olduğu için **îtâ-yı celî** vardır. Aynı kasidenin **38.** ve **45.** beyitlerinde sırasıyla bulunan 'eyle**r** ve dirle**r**' kelimelerinde **–r** geniş zaman eki aynı manada kullanıldığı için **îtâ-yı celî** vardır.

Musammat Nazım Şeklinde Bulunan Kusurlar

Bâkî Divanı'ndaki **(M.1/2)** başlıklı musammatta kafiye, 'secde-**gâh**, ümmid-**gâh**, dest-**gâh**' kelimelerindeki -gâh ekiyle yapılmıştır. Bu kelimelerde bulunan ek, Farsça yer bildiren **–gâh** edatı ekidir. Bu ek kafiye kelimelerinde aynı görevde kullanıldığı için **îtâ-yı celî** kusuruna düşülmüştür.

(M.2/5)'de 'cihân-**dâr** ve nigeh-**dâr**' kelimlerinde bulunan Farsça tutan manasında kullanılan **–dâr** sıfatı aynı ek tekrarı olduğu için **îtâ-yı celî** kusuru vardır.

(M.5)'de kafiye harfi **–r**'dir. **(M.5/4)**'de 'gülle**r**' kelimesinde kök 'gül'dür. Şair diğer mısralarla kafiyeli yapmak için zorlama ile ekte kafiyeyi yakalamıştır. 'Gü**l**ler' kelimesinde **–r** harfi revi harfi değildir.

(M.6)'da bulunan 'akı**n**, yakı**n**, zevrakı**n**, sakı**n**' kelimeleri ile kafiye sağlanmıştır. Bu kelimelerdeki kafiye harfi **–n**'dir. 'Zevra**k**ın' kelimesinin kökü zevrak olup revi harfi ise **-k**'dir.

(M.8)'de kafiye harfi **–r**'dir. Kafiyenin bulunduğu kelimeler 'ciğe**r**, pe**r**î, şivele**r**, çeşmele**r**'dir. Kafiye kökte yapıldığı için bu kelimelerde zorlama yolu ile ekte kafiye yapılmıştır. 'Şiveler ve çeşmeler' kelimelerinde bulunan -ler çokluk aynı manada kullanıldığı için **îtâ-yı celî** kusuru vardır.

(M.8/3)'de kafiye harfi **–n**'dir. Kafiyeyi oluşturan kelimeler 'dehe**n**e, Kûh-ke**n**e, yi**n**e, vire**n**e'dir. Burada **–e**'ler redif, **n**'ler mücerred kafiyedir. 'Yine' kelimesinde ise redif olarak kullanılmış olan '**–e**' sesi kelimenin kök harfi olduğu için kafiye kusuruna yol açmıştır.

(M.8/4)'de 'e'a**z**, re**z**, ke**z**, dütme**z**' kelimeleri ile kafiye sağlanmıştır. Tüm kelimelerde revi harfi '**–z**' olduğu hâlde 'dü**t**mez' kelimesinin revi harfi '**–t**'dir. Kafiye olumsuzluk ekinde yapılmıştır.

(M.9/4)'de kafiyeyi sağlayan revi harfi **–r**'dir. 'Naza**r**, te**r**, sehe**r**, ide**r**' kelimelerinde kafiye yapılmıştır. 'İde**r**' kelimesi 'etmek' fiilinin geniş zaman ile çekimlenmiş halidir. Ses uyumunu yakalayıp kafiye oluşturan **–r** sesi geniş zaman eki olduğu için kafiye kökte değil ekte yapılmıştır.

(M.9/5)'de 'uşş**âk**, s**âk**î, evr**âk**, B**âk**î' kelimelerinde kafiye yapılmıştır. Bu kelimelerdeki '**-â**' ridf, '**-k**' revi harfidir. Kafiyeyi sağlayan kelimelerden 'sâ**k**î' ve 'Bâ**k**î'de revi olan **–k** kelimenin ortasında bulunup kelimenin aslî harfidir.

Gazel Nazım Şeklinde Bulunan Kusurlar

Bâkî Divanı'ndaki **(G.22)**'de başlıklı gazelde kafiye 'girib**ân**, peym**ân**, peym**ân**, bürr**ân**, umm**ân**, mîz**ân**' kelimeleri ile sağlanmıştır. Kelimelerin kökündeki '**-ân**' sesi mürdef kafiyeyi, gazelin redifini ise 'dürüst' kelimesi oluşturmaktadır. **(G.22/2-G.22/3)**'de '**ahd ü peymânı dürüst**'

geçmektedir. İki beyitte de aynı kelimelerin geçmesi kusur olarak kabul edilir. Aynı durum **(G.23/2-G.23/5)**'de '**serv-i bâlâ semt semt**' kelimelerinde söz konusudur.

(G.26/3)'de 'bite**n**', **(G.30/5)**'de 'geçe**n**' **(G.33/5)**'de 'yaka**r**' kelimelerinde kafiye kökte değil ekte yapılmıştır. **(G.62)**'de kafiyeyi oluşturan kelimeler 'ciger, nazar, sever, deler, Kamer, er'dir. Kafiye sesi '**–r**' harfi ile sağlanmıştır. 'Se**v**er' ve 'de**l**er' kelimelerindeki revi harfi sırasıyla **–v** ile **–l** olduğu için şair kafiyeyi ekte yapmış revi harfini **–r** şeklinde alıp ses uyumunu sağlamıştır. Burada ekte yapılan yanlış kafiye kullanımı söz konusudur.

(G.59)' da bulunan 'âv**âre**ler, seyy**âre**ler, k**ara**lar, p**âre**ler, ç**âre**ler, ruhs**âre**ler, ç**âre**ler, v**ara**lar' kelimelerinde ses uyumu yakalanmıştır. Kafiyeyi oluşturan ses **–âre**'dir. Kelimelerin revi harfi **–r**, ridf harfi **–â**'dır. Fakat reviyi sağlayan '**–r**' harfi kelime ortasında bulunmaktadır. Aynı durum **(G.40/1- G.40/2- G.40/3- G.40/5)**'de sırasıyla bulunan 'ç**âre**, p**âre**, **ara**, ç**âre**' kelimelerinde de görülmektedir. **(G.56)**, **(G.92)**, **(G.94)**, **(G.136)**, **(G.173)**, **(G.202)**, **(G.216)**, **(G.247)**, **(G.254)**, **(G.303)**, **(G.426)**'daki kafiyeyi oluşturan kelimelerde kafiyeyi sağlayan '**–âre**' sesidir. Kelimelerde revi harfi '**–r**', ridf harfi de **–â**'dır. Fakat bu verilen yukarıda verilen gazellerin içinde bu durumu bozup revi harfinin kelimenin ortasında bulunup asli konuma geçen kelimelere örnek vardır.

(G.88)'de 'nâm-d**âr**, kâm-k**âr**, tâc-d**âr**, hâk-s**âr**, rûzg**âr**, sâz-k**âr**' kelimeleri ile kafiye yapılmıştır. Nâm-dâr ve tâc-dâr kelimelerindeki **–dâr** eki Farsça sahiplik bildiren ek aynı manada kullanıldığı için **îtâ-yı celî**ye örnektir.

(G.98)'de 'gevhe**r**, anbe**r**, şekke**r**, sâga**r**, Sikende**r**, münevve**r**, sanavbe**r**, kalemle**r**' kelimeleri ile kafiye yapılmıştır. Kelimelerin revi harfi ve kafiye harfi **–r**'dir. 'Kale**m**ler' kelimesinde ise revi harfi '**–m**' olup kafiye sesini yakalamak için revi harfi çoğul ekte karşılanmıştır. **(G.107)**'de kafiyeyi sağlayan 'te**r**, yi**r**, yirle**r**, dil-be**r**, e**r**, hançe**r**' kelimelerinde revi harfi –r'dir. Ancak 'yirler' kelimesinin kökü 'yi**r**' olup '**–ler**' çoğul ekindeki **–r** sesi revi harfi gibi düşünülüp zorlama yolu ile kafiye yapılmıştır. Aynı durum **(G.119)**'da 'dil-be**r**, hâve**r**, 'ar'a**r**, dil-âverle**r**, te**r**, rengîn-te**r**' şeklinde kafiyeli olan kelimelerden 'dil-âve**r**ler' kelimesinde de söz konusudur. Kelimede kafiye çoğul ek ile sağlanmış olup kusura düşülmüştür.

(G.134)'de bulunan 'ikişe**r**', 'yüze**r**', 'keme**r**', 'naza**r**', 'sile**r**', 'rengle**r**', 'içe**r**', 'te**r**' kelimeleri kafiyeyi oluşturan kelimelerdir. Kelimelerin revi harfi **–r**'dir. Kafiye kökte arandığı için bu kurala 'ikişer', 'yüzer', 'siler', 'rengler' 'içer' kelimelerinde kafiye ekler vasıtasıyla yapılmıştır.

(G.158)'de kafiyeyi sağlayan kelimeler 'üft**âd**e', 'şimş**âd**e', 'üft**âd**e', 'tenh**âd**a', 'ist**âd**e', 'nâ-ş**âd**e'dir. Kelimelerin revi harfi **–d**, ridf harfi **–â**'dır. 'Tenhâda' kelimesinin kökü 'tenhâ', kelimeye eklenen **–da** ise bulunma hal ekidir. Bu kelimede kafiye ekte sağlanmıştır.

(G.174)'de bulunan 'büle**nd**in', 'ke**nd**in', 'derd-me**nd**in', 'leve**nd**in', 'seme**nd**in', 'keme**nd**in' kelimeleri kafiyeyi sağlamıştır. Bu kelimelerde kayd harfi bulunduğu için kafiye çeşidi açısından mukayyed kafiyeye örnektir. 'kendin' kelimesinin kökü 'kendi' olduğu için onu 'kend' şeklinde alıp kafiye harfi **–nd**'dir diyemeyiz.

(G.181)'de kafiyeyi oluşturan 'âşıklık', 'bulanıklık', 'ayıklık', 'münafıklık', 'açıklık', 'uyanıklık' kelimeleridir. Kelimelerin revi harfi **–k**'dir. "bulan-', 'aç-', 'uyan-' kelimelerine gelen **–ık** eki yapım eki olup hepsinde aynı manada kullanıldığı için **îtâ-yı celî** kusuru yapılmıştır.

(G.197/4- G.197/5)'de sırasıyla bulunan 'secde-**gâh**', 'bâr-**gâh**' kelimelerindeki '**–gâh**' eki Farsça yer bildiren edattır. Ekin iki kelimede de aynı manada kullanılması şairin **îtâ-yı celî** kusuruna düştüğünü gösterir.

(G.226)'da kafiyeyi oluşturan kelimeler 'destân-ser**â**-yı', 'sal**â**-yı', 'müşg-s**â**-yı', 'fez**â**-yı', 'sar**â**y-ı', 'muktez**â**-yı'dır. Revi harfi olup kafiyeyi sağlayan ses **-â**, **-yı** eki ise redifdir. 'Sarây' kelimesinde revi harfi **–y** olup kafiyeyi sağlayan –â sesi kelimenin ortasında bulunup asli harf

konumundadır. Benzer durum **(G.191)**'de bulunan 'pür-saf**â**ya', 'âlem-nüm**â**ya', 'sar**â**ya', 'kab**â**ya', 'bel**â**ya', 'cef**â**ya', 'dil-güşâya', 'edâya' kafiyeyi oluşturan kelimelerdeki 'sarây' kelimesinde de vardır.

(G.246)'da kafiyeyi oluşturan kelimeler 'öpe**r**', 'kuca**r**', 'ese**r**', 'ide**r**', 'va**r**', 'gicele**r**'dir. 'İde**r**' kelimesi 'etmek' fiilinin geniş zaman ile çekimlenmiş halidir. Ses uyumunu yakalayıp kafiye oluşturan **–r** sesi geniş zaman eki olduğu için kafiye kökte değil ekte yapılmıştır. Aynı durum **(G.250/1)**'deki 'ider' kelimesinde de söz konusudur. **(G.246)**'da bir diğer kusur da 'gicele**r**' kelimesinde kafiyenin çoğul ekte sağlanmış olmasıdır. Benzer durum **(G.277/1)**'de 'dügmele**r**' kelimesinde; **(G.343/2)**'de 'begle**r**' kelimesinde; **(G.428/1)**'de 'gülle**r**' kelimesinde; **(G.464/1- G.464/3)**'de 'katrele**r**', 'nâlele**r**' kelimelerinde; **(G.466/4)**'de 'yolla**r**' kelimesinde; **(G.473/2)**'de 'hatırla**r**' kelimesinde; **(G.481/4)**'de 'gökle**r**' kelimesinde; **(G.499/3)**'de 'şâhînle**r**' kelimesinde; **(G.504/1)**'de felekle**r** kelimesinde; **(G.515/1)**'de 'yigle**r**' kelimesinde bulunmaktadır.

(G.274)'de kafiyeyi oluşturan kelimeler 'fele**k**', 'ha**k**', 'gülere**k**', 'gere**k**', 'şe**k**', 'yükse**k**', 'çe**k**', 'mele**k**'tir. Kelimelerin revi harfi ve kafiyeyi sağlayan harf **–k**'dir. 'Gülere**k**' kelimesinde ise zarf fiil eki kullanılmış kafiye ek vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

(G.283)'de bulunanan kafiyeyi oluşturan 'ebr**û**nun', 'anber-b**û**nun', 'Ceyh**û**nun', 'd**û**nun', 'Mecn**û**nun', 'gerd**û**nun' kelimelerde tutarsızlık söz konusudur. 'Ebr**û**nun' ve 'anber-b**û**nun' kelimelerinde **–nun** hecesi redif, kafiye sesi **–û**'dur. 'Ceyh**û**nun', 'd**û**nun', 'Mecn**û**nun' ve 'gerd**û**nun' kelimelerinde **–un** hecesi redif, kafiye sesi **-ûn**'dur.

(G.288)'de kafiyeyi oluşturan kelimeler 'se**h**î', 'kûte**h**i', 'me**h**i', 'şe**h**i', 'te**h**î', 'rûbe**h**i'dir. Kelimelerdeki revi harfi **–h** olup kafiye sesini oluşturmuştur. Fakat 'sehî' ve 'tehî' kelimelerinde revi harfi kelimenin sonunda bulunmamaktadır.

(G.292)'nin kafiye kelimeleri 'tel**âk**î', 'mül**âk**î', 'fir**âk**î', 'rev**âk**ı', 'mez**âk**ı', 'Ir**âk**ı', 's**âk**î', 'B**âk**î'dir. Kelimelerin ridf harfi **–â**, revi harfi **–k**'dır. Revi harfi kafiyeyi oluşturan kelimenin kökündeki son harfi olması gerekirken 'sâkî' ve 'Bâkî' kelimelerinin ortasında yer almaktadır. Aynı durum **(G.533/4- G.533/5)** 'sâkî', 'Bâkî' kelimelerinde; **(G.540)**'daki matla beyitte bulunan 'sâkî', 'Bâkî' kelimelerinde vardır.

(G.260)'da kafiyeyi oluşturan kelimeler 'y**üz**ün', 's**öz**ün', 'y**üz**süzün', 'günd**üz**ün', 'g**öz**ün', 'y**üz**ün'dür. Klasik Türk Edebiyatında kafiyeyi bulurken kelimenin Osmanlıca yazılışına bakarız. **(G.260)**'da kafiyeyi oluşturan sesin Osmanlıca yazılışında bir sorun olmasa da günümüz Türkçesine aktarıldığında sesin farklı olduğunu görürüz. Fakat burada kusur bulunmamakla birlikte 'göz için kafiye' söz konusudur. Aynı durumun **(G.295)**'de 'ebr**û'**, 'm**û**', 'semen-b**û**', '**o**', 'usl**u**', 'âh**û'** kelimelerinde; **(G.462)**'de g**öz**üm, y**üz**üm, günd**üz**üm, t**oz**um, yıld**uz**um, s**öz**üm **(G.521)**'de 'ot**ur**madı', 't**ur**madı', 'b**ur**madı', 'ot**ur**madı', '**ur**madı', 's**or**madı' kelimelerinde; **(G.544)**'deki 'gül-g**ûn'**, 'afy**on**', 'kân**ûn**', 'ma'c**ûn**', 'Mecn**ûn**', 'mahz**ûn**' kelimelerinde de söz konusudur.

(G.310)'da kafiyeyi oluşturan kelimeler 'ge**l**', 'ame**l**', 'gaze**l**', 'eze**l**', 'yi**l**', 'kese**l**', 'e**l**', 'ha**l**'dir. Kelimelerin revi harfi **–l** sesidir. 'Yil' kelimesinde revi harfinden önce gelen harfin harekesi diğer kelimelerin harekesinden farklıdır. Kafiyede hazv ve tevcîh harekelerinin farklı olması şairin **ikvâ** kusuruna düştüğünü gösterir.

(G.352)'de kafiyeyi sağlayan 'neh**âr**', 'nev-bah**ar**', 'âyîne-d**âr**', 'hâk-s**âr**', 'hoş-güv**âr**', 'dil-d**âr**', 'rûzg**âr**', 'şâh-v**âr**' kelimeleridir. 'Âyîne-dâr' ve 'dil-dâr' kelimelerinde bulunan Farsça '**–dâr**' eki aynı manada kullanıldığı için **îtâ-yı celî** kusuru yapılmıştır. Aynı durum **(G.486)**'da bulunan 'bi**l**medi', 'i**l**medi', kesi**l**medi', si**l**medi', 'yeni**l**medi', 'çeki**l**medi' kafiye kelimelerinde söz konusudur. Kelimelerin revi harfi **–l** olup 'kes-', 'yen-', 'çek-' kelimelerine gelen **–il** fiil yapım ekidir. Bu ek aynı manada kullanıldığı için **îtâ-yı celî** kusuru vardır.

(G.465)'deki kafiyeli kelimeler 'meh-lik**â**yile', '**a**y ile', 'sab**â**yile', 'Hud**â**yile', 'bî-vef**â**yile', 'kaz**â**yile', 'y**â**yile', 'bel**â**yile', '**a**yile', 'merhabâyile'dir. Kafiye harfi **–â**, redif ise **–ile**'dir. '**a**y' kelimesi gazelde iki kez geçmiş olup kafiyeyi oluşturan harf kelimenin başında yer almaktadır. 'Y**â**yile'de ise kafiye harfi kelimenin ortasında bulunur.

Metâli' Nazım Şeklinde Bulunan Kusurlar

Bâkî Divanı'ndaki **(Metâli' 9)** başlıklı metâli'de kafiye, '…düşme**n**lerün/…se**n**ün' kelimelerinde bulunmaktadır. Bu kelimelerde kafiye sesi '**-n**' olarak düşünüldüğünde redifin uyumlu mısralardaki kelime ya da ek tekrarı kuralı bozulmuş olur.

(Metâli' 13)'de mısralar '…suhan/…gazel' kelimeleri ile bitmiştir. Bu beyitte kafiyeyi oluşturacak söz varlığı bulunmamaktadır. Burada da şiirlerin matla beyitlerinde kendi aralarında kafiyeli olma kuralı bozulmuş olur.

(Metâli' 15)'de mısraların son kelimesi '…gam/…gam'dır. bu kelimeler aynen tekrar ettiği için rediftir. Beyitte kafiyeyi bulunmamaktadır. Bu bir kusur olmamakla birlikte ses uyumu redif ile sağlanmıştır.

(Metâli' 18)'de uyumlu olan kelimeler '…n**âz**dan/…açm**az**dan'dır. Beyitlerin kafiye sesi **–âz**, **-dan** hecesi ise rediftir. 'Açmazdan' kelimesinde kafiye sesi kelimenin kökünde bulunmamaktadır.

(Metâli' 24)'de kafiyeli olan kelimeler '…se**h**î/…me**h**i'dir. 'Se**h**î' kelimesinde revi harfi olan '**–h**' kelimenin ortasında bulunup kelimenin aslî harfidir. Aynı durum **(Metâli' 28)**'de bulunan '…sâ**k**î/…bâ**k**î' kelimelerinde de söz konusudur.

(Metâli' 26)'da ses uyumunu '…Ahme**d**i/…gevre**d**i' kelimeleri oluşturur. Ses uyumu **–d** ile yapılmış olsa bile bu 'gevre**di**' kelimesinin kökünde yer almayıp kelimenin ekinde bulunmaktadır. Bu da kafiye tanımına ters düşen bir uygulamadır.

(Metâli' 31)'de kafiyeli olan kelimeler '…ahte**r**/…ille**r**'dir. 'İl**ler**' kelimeside kafiye çoğul ekte sağlanmıştır.

Sonuç

Klasik edebiyatta kelimedeki harf ve hareke sistemine göre adlandırılmış olan kafiye unsuru şiire güzellik, akıcılık sağlayan öncüldür. Şiiri nesirden ayırıp musikî katan bu unsur Türk dili ve edebiyatı alanında yapılan çalışmalar içerisinde klasik edebiyatın karanlık köşesinde kalmıştır. Bu çalışma ile alandaki eksiklik giderilmek istenmiş, kendisinden sonraki çalışmalara kaynaklık edilecek nitelikte hazırlanmıştır. Klasik edebiyatın kafiyesi anlatılarak tüm Divan sınıflandırılmış, şiirlerin matla beyitleri de örnek verilerek konu netleştirilmek istenmiştir.

Bâkî Divanı'nda tüm kafiye çeşidine uygun örnekler bulunmaktadır. Divan'da en fazla kullanılan kafiye çeşidi mürdef kafiyedir. Mürdef kafiyeyi, mücerred kafiye; mücerred kafiyeyi ise mukayyed kafiye takip eder. Mürdef kafiyede ise en çok "**ân**" sesi tercih edilmesi "özellikle zamanın en küçük biri olan 'ân'ın kafiyelerde tercih edilmiş olması, Bâkî'nin hayatındaki zaman kaygısını zamanla olan yarışını gözler önüne sermektedir. Zirâ fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Bâkî, ulaşabildiği makamları tırnaklayarak elde etmiştir." (Kılıç, 2008: 282)

Divan'daki nazım şekillerine göre kafiye türlerinin incelenmesinde, gazellerde 310 beyitle; kasidelerde 20 beyitle; musammatlarda 15 beyitle; kıtalarda 10 beyitle; matlalarda 13 beyitle mürdef kafiye yapıldığı görülmektedir. Böylelikle mürdef kafiyenin tüm türlerde en çok yazılmış olduğu görülür.

Bâkî Divanı'da 65 farklı ses ile kafiye yapıldığı görülmektedir. Bu şekilde şair, kelime hazinesinin genişliğini, sözcük seçimindeki ve şiir dilindeki titizliğini gözler önüne sermiştir. Kafiye seslerinden bazıları, kafiye türlerinden yalnızca birinde bulunma özelliği taşımamaktadır.

Hatta belli seslerin, her nazım şeklinde yine çoğunlukta yer aldığı dikkat çekmektedir. Daha önce değinildiği gibi "**ân**" sesi 101 kez kullanılmış olup bu ses en çok kafiye yapılan ses olma özelliğini taşımaktadır. 77 kez kafiye yapılan ses "**â**" sesi ikinci çok kullanılan sestir. Üçüncü sırada ise 60 kez kafiye yapılan "**âr**" sesi gelir. "**â'**", "**âc**", "**ânî**", "**âs**", "**ât**", "**d**", **h**, "**îd**", "**îl**", "**îse**", "**îz**", "**m'**", "**rk**", "**ûm**", "**ûs**", "**ûş**", "**v**", "**y**", "**yn**", "**yr**" sesleri ise Divan'da sadece birer kez kullanılmış olup en az tercih edilen ses olma özelliğini taşır.

Şairin şiirdeki başarısı yadsınamaz bir gerçektir ki bunu da şiir dilindeki kusursuzluğu ile ispatlamıştır. Klasik Türk Edebiyatının kafiyesi eski harf ve harekeye dayanmıştır. Bu şairlerin kelime seçimlerinde zorlanmasına sebep olmuştur. Çünkü seçilen kelimelerde sesler birbirini aynı harfle takip edip uyum sağlaması gerekirdi. Buna rağmen Divan'da kelimelerde aynı ses değerini verip farklı yazılan hiçbir kelimeye rastlanmamıştır. Genel değerlendirme başlığı altında Divan'da kafiye yapılan tüm harfler tabloda verilmiştir. Tablodaki harflerin çeşitliliği Divan'daki kafiye zenginliği gösterir.

Klasik Türk Edebiyatının kafiyeye bakış açısı diğer edebiyat alanlarından daha katıdır. Sözcükler gelişi güzel değil de belli bir kural dahilinde sıralanır ve bu sırayı denetleyen bir başka unsur ise vezindir. Şairlerin tüm bu şartlar altında sanatlarını ortaya koymaları ve sayısı çok olan beyitler ile nazım şekillerini oluşturmaları onların ne denli usta olduklarını gösterir. Şairler, şiirlerini meydana getirirken, kelimeleri şiirlerine bir inci tanesi gibi dizerken bazen belli kuralları da bozmuşlardır. Şiirde ahenk zevkini göğüslemek gibi önemli bir işlevi olan kafiye unsurunda da böyle bozulmalar meydana gelmiştir. Kelimenin kökünde yapılan kafiye bazen eklere sarkmış ve böylelikle ses uyumu eklerle sağlanmıştır. Kafiye kökte arandığı için ekte yapılan kafiye, kusur olarak kabul edilmektedir. Bâkî'nin beyitlerinde de sayısı çok olmamakla birlikte böyle kafiye kusurlarına rastlanılmıştır. Bâkî'nin yaptığı kusurlar, kafiyeyi oluşturan kelimedeki kafiyenin kelimenin kökü ile sınırlı kalmayıp eke de sıçramasıdır. Kelimenin kökünde değil de eke kaymış olan kafiye kusurunun yanında Bâkî'nin yapmış olduğu diğer bir kafiye kusuru ise kafiyeyi oluşturan kelimelerde aynı görevde bulunan ek ile kafiye yaparak düştüğü îtâ-yı celîdir. Bu ekler aynı manada kullanıldığı için şairin kelime seçimi bir tekrar olarak göze çarpmaktadır.

Şairlerin şiirlerine akıcılık, ahenk, musikî katan kafiye; şiirin kalıcı, kusursuz olmasında rol oynamıştır. Çalışmamızın amacı, Klasik Türk Edebiyatının kafiye anlayışını inleceyerek Bâkî gibi usta bir sanatkârın Divan'ında kafiyeyi nasıl uyguladığını bilim dünyasına duyurmaktır. Klasik Türk Edebiyatının şiirinin vazgeçilmez unsuru olan kafiyeyi Bâkî, büyük titizlikle şiirlerinde kullanarak ustalığını bir kez daha kanıtlamıştır. Çalışmamız, kafiye konusunda bilgi sahibi olmak isteyenlere yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Aksan, D. (2005). *Şiir dili ve Türk şiir dili*. Engin Kitabevi. 190-192.

Albayrak, N. (2007). *Redif*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 34, 523-524.

Aydemir, Y. & Çeltik, H. (2012) *Kafiyenin şiiri şiirin kafiyesi*. Kurgan Edebiyat.

Aydın, S. (2004). *Gazellerde kafiye* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aydın, S. (2012). Klasik edebiyatla ilgili teorik eserlerde kafiye bahsinin mukayeseli olarak incelenmesi. *İstanbul Üniveristesi Türkiyat Mecmuası*.

Bâkî Divanı (Haz. Sabahattin Küçük). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çavuşoğlu, M. (1991). *Bâkî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C.4, 537-540.

Devellioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi.

Durmuş, İ. – Öztürk, M. & Pala, İ. (2001). *Kafiye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 2. 149-153.

Günay, D. (2007). *Metin bilgisi*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları. 314.

İpekten, H. (2015). *Bâkî hayatı- sanatı-eserleri*. (11. Baskı). Akçağ Yayınları.

Kabaklı, A. (2004). *Türk edebiyatı*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları. C. 2, 595-599.

Kaplan, H. (2013). *Bâkî'nin ses dünyası* [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılıç, Z. (2008). Bâkî'nin kasidelerinde vezin kafiye ve bâkî'nin psikolojisi. *e-Journal of New World Sciences Academy*.

Mermer, A., Bayram, Y., Alıcı, L., Eflatun, M. & Koç Keskin N. (2013). *Eski Türk edebiyatına giriş*. Akçağ Yayınları. 483.

Orhan, Y. (2016). *Bâkî divanı'nda kültür unsurları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pospelov, G. (2005). *Edebiyat bilimi*. (Çev. Yılmaz Onay). Evrensel Basım Yayın. 422-423.

Saraç, Y. (2007). *Klasik edebiyat bilgisi biçim-ölçü-kafiye*. 3F Yayınevi. 271-272.

Tahir'ül- Mevlevi. (1994). *Edebiyat lügati*. Enderun Kitabevi. 78-80.

Todorov, T. (2005). *Yazın kuramı Rus biçimcilerinin metinleri*. (Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat). Yapı Kredi Yayınları. 150.

Töre, E. (2011). *Bâkî'nin gazellerinin estetik çözümlemesi ve eğitim sürecinde kullanımı* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.